

Integrale economie

A. HEERTJE, emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

Economie gaat over mensen. Mensen van nu en straks en waar ook ter wereld. Mensen met behoeften aan goederen, natuur, leefbaarheid, cultuur en al hetgeen is begrepen onder het subjectieve en formele welvaartsbegrip. Individueel en groepsgewijs ontlenen mensen, in hun consumptieve rol, behoeftebevrediging aan alle componenten die deel uitmaken van het ruime welvaartsbegrip door de allocatie van schaarse middelen. Op deze eenvoudige vaststelling stoelt de verwachting dat het economisch leven van nature een humaniserend karakter heeft. In deze verwachting wordt de mensheid teleurgesteld. De kredietcrisis heeft blootgelegd dat transacties in het economisch leven overwegend dehumaniserend zijn. Transacties in financiële en in ruimere economische zin. Het ontwikkelen en verspreiden van financiële producten is losgezongen van finale afnemers. Bureaucratische processen bij overheden, woningcorporaties, onderwijs en zorg worden beheerst door methodieken die het dienstbetoon aan de burgers ondergeschikt maken aan het hanteren van perverse financiële en andere kwantitatieve stimuli. Deze ontwikkeling is niet te wijten aan de economische wetenschap, die als analytisch systeem geen normerend gedrag oplegt, maar aan economen die ten prooi vallen aan een dramatische verschraling. Verschraling door een economische beschouwing in te snoeren tot een financiële calculatie, het verabsoluteren van de uitkomsten daarvan, het miskennen van de veronderstellingen waarop de reikwijdte van modelmatige uitspraken berust en door het verwarren van lokale met globale optimaliteit. De coalities die deze economen in de samenleving zijn aangegaan met managers en publieke gezagsdragers bij de voorbereiding en vormgeving van beleid hebben het dehumaniserende mengsel opgeleverd dat nu allerwegen ter discussie staat. Het herleiden van een economische beschouwing, die altijd is ingeklemd tussen het voorzien in behoeften van mensen en het eeuwige tekort aan middelen om aan behoeften te voorzien, tot een financiële calculatie van baten en kosten, is misleidend. Behalve op geld waardeerbare transacties behoren alle niet-calculerbare oogmerken die een beslag op schaarse middelen vergen tot het domein van de economische wetenschap. Het klakkeloos tot norm verheffen voor het praktisch handelen van financiële overschotten berust op een methodologisch misverstand, waarvan de ernst wordt versterkt door het negeren van het niet-calculerbare. Het monetariseren tot de dood erop volgt neemt dramatische vormen aan indien sprake is van op fragmentatie en verkokering berustende berekeningen. De allocatie roept de schijn van partiële optimaliteit op, maar integraal beschouwd gaat het om misallocatie. Zo worden in Nederland kantoren gebouwd ten behoeve van de verzameling reeds leegstaande kantoren en worden natuurgebieden en monumenten als niet-reproduceerbare goederen opgeofferd aan de aanleg van bedrijfs-

terreinen die vervolgens braak liggen. Economen die de voordelen in het huidige tijdsgewricht van afnemend consumentenvertrouwen, van matiging van consumptieve bestedingen en permanent lagere groeicijfers van het bbp niet zien, zijn het intellectuele slachtoffer van eenzijdige theoretische voorstellingen en van kennis van slechts flarden van de economische wetenschap. Vandaar hun verkeerde inschatting van het effect van het spaarloon, het miskennen van de betekenis van verduurzaming van de economie voor volgende generaties en hun misvatting dat het bij onderwerpen als vergrijzing, het toenemen van de levensverwachting en krimp uitsluitend om kosten gaat. Het wereldwijd omarmen van grootschaligheid en het in ons land aanmoedigen van grote scholengemeenschappen, fusies in het hoger beroepsonderwijs, concentraties in de zorg en het versmelten van ziekenhuizen en woningcorporaties is benauwend. Telkens vanwege efficiëntie, nimmer met het oog op dienstbetoon aan leerlingen, studenten, patiënten en woningzoekenden en steeds ten behoeve van managers.

Er is geen sprake van een falende economische wetenschap, doch van falende beoefenaren. Een diepgeworteld geloof in efficiënte financiële markten weerspiegelt een door belangenbehartiging ingegeven selectieve keuze van partiële financiële analyse en toepassingen door financiële analisten van banken. Als een Nederlandse arbeidseconoom zich verslikt in de voorspelling dat Nederland een periode van zeker vijf jaar en mogelijk zelfs tien jaar van hoge werkloosheid tegemoet gaat, faalt niet de wetenschap maar de beoefenaar ervan. Omgekeerd sorteert het verwijt dat de economische wetenschap de crisis niet heeft voorspeld geen effect, enerzijds omdat er voldoende dynamische conjunctuur- en groeiomdellen zijn die de kans op een financieel gedreven rampenscenario onderkennen en anderzijds omdat verscheidene economen hebben gewaarschuwd voor de desastreuze gevolgen van ongecoördineerd individueel gedrag van marktpartijen die handelen op basis van perverse stimuli, van onvoldoende monetaire verkrapping en het politiseren van het Amerikaanse monetaire beleid. Economen schetsen een karikatuur van hun vakgebied. Zij stellen het voor alsof de economie als wetenschap uitgaat van een beperkt mensbeeld, een monetair calculerend individu dat op grond van volledige informatie rationele beslissingen neemt, zodanig dat overschotten worden gemaximeerd en evenwichten ontstaan. Vervolgens werpen zij zich op als originele denkers door een pluri-form patroon van mensbeelden te onderkennen met uiteenlopende motieven, gedragingen, emoties en belevenissen, opererend in een wereld van onzekerheid en gebrekkige informatie, veeleer evolutionair dan maximerend en behept met een forse neiging tot irrationaliteit. De reeds lang afgeschreven figuur van de *homo economicus* wordt weer op het vloerloze toneel gezet. Wie kennisneemt van de recente preadviezen van de KVS over Nederland na de crisis

komt deze benarde voorstelling van de economische wetenschap herhaaldelijk tegen.

In feite aanvaardt de economische wetenschap al eeuwen de mensen zoals zij zijn in al hun verscheidenheid aan motieven, drijfveren en emoties. Er is geen onderscheid in rationele en irrationele behoeften en motieven. Zeventig jaar geleden rekende Hennisman af met de *homo economicus* met de woorden dat de theorie deze heeft overwonnen, zich losmakend van een concrete motivering die aan het handelen ten grondslag ligt, door het ontwerpen van een algemene theorie over het handelen onder invloed van rivaliserende doelstellingen, onafhankelijk van de aard van de doelstellingen. Sindsdien is de theorie verrijkt met de analyse van onzekerheid en onvolledige informatie, onevenwichtigheid, speltheorie en alternatieven voor niet (winst)maximerend gedrag. De welvaartstheorie is niet beperkt tot monetaire transacties.

De eenzijdige voorstelling die de hier bedoelde economen geven van het karakter van de economische wetenschap is buitengewoon schadelijk voor het economisch beleid in Nederland. In macro-economisch opzicht wordt de indruk gewekt dat kan worden volstaan met het aanzwengelen van de consumptie, de investeringen en de export, waarna het economisch leven de draad van voor de kredietcrisis weer oppakt. Zodoende wordt de betekenis van het simultaan verduurzamen van het economisch leven uit een oogpunt van de klimaatdreiging, de energievoorziening, het watermanagement, het behoud van natuur, milieu en cultuur, veronachtzaamd. Evenmin is er aandacht voor de ingrijpende vernieuwingen in technisch en sociaal opzicht die juist in deze tijd van afbraak van het vertrouwde plaatshebben. Instituties als het UWV en de hogeschool InHolland storten in en zijn de voorbode van grootscheepse verandering. Vervolgens komen in deze beperkte zienswijze uitsluitend reproduceerbare goederen ter sprake, terwijl de humanisering van het economisch leven juist gestalte krijgt door het behoud van niet-reproduceerbare goederen zoals natuurgebieden en cultureel erfgoed. De eenzijdige kijk op de arbeidsmarkt wordt vormgegeven door de arbeid uitsluitend als een productiefactor op te vatten, die geldelijke kosten met zich brengt voor de werkgever en geldinkomen voor de werknemer. Buiten het gezichtsveld blijft dat arbeid voor de werknemer een consumptiegoed is met voorkeuren omtrent met wie, waar en wanneer wordt gewerkt. Voor de werknemer zijn aan zinnvolle arbeid niet-monetaire opbrengsten verbonden. Flexibilisering van arbeidstijden is een aspect van het voorzien in behoeften van de werknemer aan arbeid als consumptiegoed. Economen die zich vereenzelvigen met de fictie van de *homo economicus* juichen de grootschaligheid toe en houden beleidsmakers de lagere kosten voor. De enorme nadelen hiervan, mede in het licht gesteld door de kredietcrisis, betreffen het dehumaniseren van transacties, het bureaucratiseren en frag-

menteren van interne besluitvormingsprocessen en het aanmoedigen van zuiver en aanpalend frauderend gedrag van managers en het vernederen van de uitvoerende werkers op de werkvloer. Een integrale zienswijze vestigt de aandacht op de voordelen van kleinschaligheid, het humaniseren van transacties door het zicht op de klanten, het terugkeren naar de menselijke maat, het scheppen van een klimaat voor vrijwilligerswerk, het tegengaan van fragmentatie door het organiseren van overzicht en ketendenken, het ontmoedigen van fraude en het in ere herstellen van de professionals in zorg, onderwijs en bij de corporaties. Zich noemende gedragseconomen geven aanbevelingen voor het beleid van banken en publieke autoriteiten vanuit de gedachte dat het gaat om onkundige, irrationele en door emoties gedreven klanten, waarvan het vertrouwen in de wederpartij moet worden hersteld. De economische theorie leert echter dat onvolledige informatie een universeel aspect is van het economisch handelen van alle marktpartijen. Irrationeel gedrag is als concept in de economie even fictief als de *homo economicus*, waaraan het ontspruit. Beleidsmakers kunnen met deze voorstellen niet uit de voeten. Het gaat er in het economisch en maatschappelijk leven niet om of mensen te vertrouwen zijn. Van beslissend belang is te bevorderen dat mensen zich gedragen alsof ze betrouwbaar zijn. Dat is heel iets anders. Intrinsieke betrouwbaarheid laat zich niet waarneemen, niet vormgeven en is derhalve geen aanknopingspunt voor beleid. Het maken van geschikte architectuur, een maatschappelijk ontwerp, bevordert dat door effectieve stimuli mensen zich gedragen alsof ze te vertrouwen zijn. Omgekeerde spelsituaties construeren, die maatschappelijke doelen dichterbij brengen door allocatie buiten de markt om is de opgave van de theorie van *mechanism design*. De samenleving heeft *social engineering* nodig, steunend op de werkwijze van de exacte wetenschappen. Humane arrangementen voor de kinderopvang, de re-integratie, en de veiligheid komen niet tot stand door het toepassen van aan de gedragseconomie ontleende empirische experimenten, maar door de wiskundig-economische benadering van L. Hurwicz, E. Maskin en R. Myerson, de Nobelprijswinnaars voor *mechanism design* uit 2007. Samenvattend is mijn waarneming dat de economische wetenschap in staat is bij te dragen aan de oplossing van de huidige economische vraagstukken op het gebied van monetaire en financieel toezicht, de ontwikkeling van de eurozone, de globalisering, de technische ontwikkeling en de institutionele vormgeving van alle niet-marktgebonden allocatie. In het economisch leven worden de nadelen van voortschrijdende bureaucratisering, verkokering en fragmentatie ondervangen door het ontwikkelen en toepassen van informatietechnologie die zorg draagt voor transparantie, overkoepelend ketendenken en rechtstreekse transacties tussen vragers en aanbieders.